

ЖАЛПЫГА МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАРЫНЫН МИЛДЕТИ, ОРДУ ЖАНА УКУКТУК МАСЕЛЕЛЕРИ

ОБЯЗАННОСТИ, МЕСТО И ПРАВОВЫЕ ЗАДАЧИ СМИ

RESPONSIBILITIES, PLACE AND LEGAL PROBLEMS THE MEDIA

Аннотация: Бул макалада Кыргыз Республикасынын аймагында ишмердүүлүгүн жүргүзүп жаткан жалпыга маалымдоо каражаттары, анда эмгектенген журналисттердин ишмердүүлүгү жана алардын укугу, милдеттери, укуктук маселелердин мыйзам тарабынан корголушу жөнүндө сөз болот. Ошондой эле эгер журналист жаза тайып, адам укугуна шек келтирген, мамлекеттик кызыкчылыкка каршы иштеген жагдайларда кандай жазага тартылары тууралуу айтылат.

Аннотация: В этой статье рассматривается деятельность СМИ на территории КР, деятельность, права и обязанности журналистов, и как защищаются правовые вопросы журналистов со стороны закона. А также рассматривается какие виды наказания предъявляются журналистам в случае их деятельности против прав граждан и против интереса государства.

Abstract: This article examines the activities of the media in the Kyrgyz Republic, the activities, rights and duties of journalists, and how the legal issues of journalists are protected by the law. It also examines what types of punishment are imposed on journalists in the case of their activities against the rights of citizens and against the interest of the state.

Түйүндүү сөздөр: мыйзам, жалпыга маалымдоо каражаттары, сөз эркиндиги, журналист.

Ключевые слова: закон, средства массовой информации, свобода слова, журналист

Key words: law, media, freedom of speech, journalist

Кыргыз жалпыга маалымдоо каражаттары совет доорунда кыртыш алып, анын ажырагыс бөлүгү катары өсүп өнүккөн. Дээрлик 70 жыл бою гезиттер, радио менен телеканалдар коммунисттик идеологиянын камчысын чаап, туташ цензурага алынып келген. Тоталитардык доордо эркин басма сөз тууралуу сөз кылууда мүмкүн эмес эле. Ошондуктан кайсы республикада, кайсы тилде болбосун, ЖМКлар дээрлик бардык окуялар, адамдар тууралуу окшош жазып, окшош чагылдырчу. Адамдар болсо борбордук, республикалык, облустук жана райондук гезиттерге милдеттүү түрдө жазылып, маалымат тандоо укугу болгон эмес. Гезит беттери КПСС съездинин, же КПСС БКнын пленумдарынын чечимдерин аткарабыз дегендей ураандарга шыкалчу. Кала берсе, жайлоодогу чабан да пленумдун чечимдерине “шыктануу” менен малын бакчу. Мына ушундай бир чети күлкү келерлик фактыларга негизделген журналисттик салт калыптанган. Өткөн кылымдын 90-жылдары советтик держава ыдырап, анын курамындагы республикалар эгемендик алганы эркин сөз, эркин басма сөз да келди. Бул жараяндан Кыргызстан да четте калган жок. Алгачкы эркин гезиттер, ал турсун телеканалдар пайда болду. Идеологиялык пафоско шыкалган, окшош жана жадатма сөз айкаштарынан баш тарткан кыргыз гезиттер жабыла элдик тилге өтүп, окумдуулугу эбегейсиз артты. Эркин сын айтууга жол ачылып, кызмат адамдарын, дегеле бийликтерди каалашынча сындай башташты. Мамлекеттик казынадан жеп-ичкендерди ашкерелөө менен гезиттер эл ичинде кеңири кубаттоого ээ болду. Бул оң көрүнүш менен катар терс жактар да пайда болду. “Кимди болбосун каалагандай талкаласак болот турбайбы” деген көз карашка жеңдирген, ээн баш, ээн ооз журналисттер чыга келди. Фактылардын ордуна жоромолдор менен имиштер, автордун жеке көз карашын таңуулоо, адамдардын керт башына жүйөсүз асылуу, каалаганындай мазактоо көрүнүшү орун ала баштады. Гезиттер бара-бара бийликтин, бизнестин жана саясатчылардын куралына айланып, бейтараптуулуктан, коомду ар тараптан такталган, ишенимдүү фактылар менен камсыздоо деген түпкү максатынан тайыды. Мына ошол өткөн кылым соңунда калыптанган жакшы-жаман салттар азыркы кыргыз журналистикасын мүнөздөп турат. Бул бир гана кыргыз эмес, мурдагы советтик республикаларга таандык көрүнүш болуп калганын

изилдөөчүлөр жазып жатышат. Балтика боюндагы республикалардан башкаларында журналисттер менен ЖМК ээлери журналистиканын миссиясын алигиче жетик түшүнө электиги соңку изилдөөлөрдө айтылат. Өзүн өзү багып, коом алдындагы милдетин так аткарган журналистика постсоветтик мейкиндикте жаңыдан гана кыртыш ала баштаганы белгиленет. Анткени телеканалдардын дээрлик баары мамлекеттин же магнаттардын багуусунда отурат. Гезиттер болсо көбүнесе заказ бергендердин эсебинен күн көрүүдө. Мамлекеттин, бизнестин же саясаттын көзүн караган ЖМК эч качан чынчыл, калыс жана бейтараптуу боло албайт. ЖМК өзүн өзү багып, эч кимдин көзүн карабаган абалда гана калыс, чынчыл боло алат. Журналисттер коомдо болуп жаткан окуяларга таасир эте аларына өздөрүн да, аудиторияны да ишендириши кажет. Азырынча постсоветтик мейкиндикте журналисттердин бир тарабы бийлик менен күрөшсө, бир тарабы бийликти коргоо менен алек. Ал эми журналистика түпкүлүгүндө бийликке да, оппозицияга да тартпашы керек, ал бардык тараптарга тең карашы абзел. Ал коомго гана кызмат кылат. Демократтык өлкөлөрдө журналисттин орду өзгөчө, ал коомдогу проблемаларга көңүл бурдуруп, өзгөртүү жасоого мажбур кылган күч катары ордун тапкан. Өнүккөн коомдо ар бир жаран, чиновник, бийлик коомдук пикир менен эсептешет. Азырынча биз андай деңгээлге жете элекпиз. Бирок ошол күнгө карай жолго түшкөнүбүздөн күмөн санабайбыз.

Акыркы мезгилде коркунуч туудурган жаңы бир тараптуу умтулуулар пайда болду. Алар – жогорку кызматтагы аткаминерлердин намысын коргоо шылтоосу менен бийликке сын айткан журналисттер менен ЖМКларды миллиондогон доого жыгуу жана журналисттик иликтөөлөр менен байланыштуу аларга каршы кылмыш иштерин ачуу демилгеси. Андан да көп тынчсызданууну өлкө соттору андай доо арыздарды толугу менен канааттандырып жатканы туудурат жана мындай көрүнүш өлкө соттору иш жүзүндө бийликке көз каранды экенин көрсөтөт. Мындай көрүнүштөр эл аралык коомчулуктун да көз жаздымында калган жок, сөз эркиндигин чектөө жана ой-пикир билдирүү эркиндиги менен байланышкан эл аралык рейтингдерде Кыргызстан бир топ орунга ыйдыйлады. Мисалга, «Чек арасыз репортерлор» аттуу эл аралык уюм тарабынан түзүлгөн Басма сөз эркиндиги боюнча дүйнөлүк индексте Кыргызстан 2016-жылы 86-орунда болсо, 2018-жылдын апрелине карата 98-орунга түшкөн. Ал эми Freedom House эл аралык уюмунун маалыматы боюнча, Кыргызстан көп жылдардан бери басма сөз эркиндиги камсыздалбаган мамлекеттер катарына кирет жана 2017-жылы бул уюмдун рейтингинде өлкө 148-орунга коюлган. Ошондуктан журналисттер менен ЖМКларды сын үчүн жоопко тартуу иштери эч негизсиз болгон деп айтууга толук негиз бар.

Кыргызстандын мыйзамдарын журналисттер толук билбей калышы мүмкүн, бирок айрым негизги ченемдерди билсе жана Журналисттердин этикалык кодексинин жоболоруна жооп берсе, жарык көргөн маалымат үчүн аларды жоопко тартуу коркунучу бир топ азаят.¹

Массалык маалымат каражаттары, журналисттердин адеп-ахлак, этика нормалары комплекстүү изилдөөгө алына электиги, теманы тандап алуунун себеби болду. Илимий изилдөөлөрдүн жетишсиздиги массалык маалымат каражаттарынын илимге сиңирип, аны изилдөөдө бир топ түйшүктөрдү жаратат. Жаш кадрлардын билиминин жетишсиздиги кыргыз массалык маалымат каражаттарын ар түрдүү этапта калыптануусунда терс таасирин тийгизип, кээ бир учурларда журналисттик адистиктин кереги жоктой сезилет. Журналисттердин сабатсыздыгынан коомчулукта мезгил-мезгил менен маалымат каражаттары бирде ордун жоготуп, бирде абройго ээ болуп келген. Маалымат каражаты Кыргыз Республикасында ошондой эле көз карандысыз мамлекеттердин массалык мейкиндигинде маалымат берүүчү булак катары кызмат кылат. Саясий-социалдык, коомдук-тарыхый калыптанган кыргыз элинин менталитетинин өзгөчөлүгү маалыматтын таркалышында, тилдин уникалдуулугу коомчулуктагы этникалык, демографиялык ар түрдүүлүгү эске алынып, изилденген жана актуалдуулугун ачык айкын. Маалымат каражаттарын изилдөөдө атайын эмгектердин аздыгы изилдөөдөгү кандай

¹ <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press>

кыйынчылыктарды жаратса, аны коомчулукка жеткирүүдө ошондой эмгекти талап кылат. Совет мезгилинде изилдебеген Кыргыз Республикасынын массалык каражаты географиялык чектеш Орто Азия мамлекеттеринин, ал тургай Россиялык изилдөөчүлөрдүн көңүлүн бурдуруп, изилдөөнү талап кылып келген. Ал эми кыргыз изилдөөчүлөрүнүн массалык каражаты, «Телевидение между прошлым и будущим», «Законы и практика СМИ в странах СНГ и Балтии»,² «Кыргыз журналистикасынын тарыхы» сыяктуу эмгектери анчалык коомчулукка таркап, окурмандардын көңүл чордонуна орун ала электиктен, булак катары жетишсиз болуп жаткандай. Ошого карабастан, СССРдин рамкасында кийинчерээк көз карандысыздыкты алганда кыргыз массалык каражатына маанилүү жана айкын корректировкаларды алып келген. Муну менен кыргыз маалымат каражаты терең жана комплекстүү изилдөөгө жол ача алды. Ал эми ага ачылган жол маалыматтарды таркатууда, саясий калыптануусунда, коомчулукту психологиялык тарбиялоодо, элдин аң-сезимин өстүрүүдө эң чоң таасирин тийгизе алды. Ага далил катары 2005-жылдардагы Кыргыз радиосунун кайра түзүлүшү, коомдук телеканалдын реформалануусу, мамлекеттик эмес телекомпаниялардын түзүлүшү, 25ке жакын көз карандысыз гезит-журналдардын ачылышын эсептөөгө болот. Биз изилдеп жаткан массалык маалымат каражаттары Кыргыз Республикасынын маалымат каражатынын суверендүү мезгилиндеги калыптануу жана трансформация шартында каралып, илимий-изилденбеген вакуумдагы маалымат каражаттарын толуктоого арналган маалыматты толук жеткирүү изилдөөчүнүн негизи милдети болуп саналат. Дагы бир негизги милдети деп Орто Азия регионундагы маалымат каражаттарынын системасында кыргыз телевидениясынын калыптанышын телевизиондук журналистиканын теориясын анын өнүгүшүн гезит-журналдардын даректүү маалымат берүүсүн эсептейбиз. Коомчулукта массалык маалымат каражаттарынан геосаясий системада трансформация болушу анын көп жылдык ишмердүүлүгү маалымат каражаттарынын жаңыча калыптанышы, маалымат мейкининде анын принциптерин өзгөчө талдоо негизги предмети болуп саналат.

Адабияттар:

1. Леонтьев, В.П. Компьютерная академия на дому: Интернет – история, возможности, программы. [Текст] М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008г.
2. Кыргызстан журналистинин этикалык кодексинин (КЖЭК)
3. «Чек арасыз репортерлор» аттуу эл аралык уюм. – <http://rsf.org>
4. Журналисттердин эл аралык тармагы. – <https://ijn.net.org/>

² Сөз эркиндиги боюнча Борбор Азия үчүн окуу куралы. ARTICLE 19, London, ISBN 978-1-902598-87-1, 2007-ж март айы